

Etäännyttämistä ja erottelua. Tutkimuksellisia esseitä rodullistamisen molemminpuolisesta haavoittavuudesta suomalais-afrikkalaisessa historiassa

Arvio teoksesta Englund, Harri. *Kongosta Sortavalaan: Esseitä suomalais-afrikkalaisesta historiasta*. Vastapaino. 2025. 217 s. ISBN 978-952-397-198-1.

Raita Merivirta

Kongosta Sortavalaan, sosiaaliantropologi Harri Englundin esseeteos, tarkastelee suomalais-afrikkalaista historiaa ja siinä esiintyneitä, kolonialismin muokkaaman maailman luomia rotuhierarkioita ja rodullistamista kahden jo aiemmin tutkimushuomion kohteina olleiden henkilöiden tarinoiden kautta. Esseiden keskeiset henkilöt ovat Omarurussa, nykyisen Namibian alueella syntynyt Rosa Clay, myöhemmin Lemberg, (1875–1959), joka oli tietävästi ensimmäinen Suomen (suuriruhtinaskunnan) alamaisuuden saanut afrikkalaistaustainen henkilö, sekä Akseli Leppänen (1879–1938), Belgian Kongossa jokilaivoilla 1910-luvulla toiminut suomalainen konemestari, joka koulutautui myöhemmin insinööriksi Belgiassa ja palasi lopulta Suomeen. Teoksen pääteesi on osoittaa, että Afrikkaa ja afrikkalaisia on kolonialismin muokkaamassa historiassa ja nykyisyydessä etäännytetty Suomesta ja suomalaisista, vaikka inhimilliset yhtäläisyydet ja historialliset yhteydet 1800-luvun lopun lähetystyöstä tämän päivän koboltti- ja akkuteollisuuteen ovat todellisuudessa voimakkaampia kuin mitä Suomessa on totuttu ajattelemaan.

Englund, joka on Cambridgen yliopiston sosiaaliantropologian professori ja Helsingin yliopiston Afrikan tutkimuksen dosentti, kirjoittaa kuuntelevansa Rosan ja Akselin omia sanoja, jotka tarjoavat mahdollisuuden ”nyansoida yleistysten hallitsemää historiankirjoitusta.” (s. 13) Englund esittää, että keskittymällä henkilöhistorioihin on mahdollista välttää yleistyksiin perustuvia selityksiä, esimerkiksi Rosan näkemistä yksinomaan kolonialismin ja rasismien uhrina, vaikka ”[h]ienosyinen suomalais-afrikkalainen historiankirjoitus ei saa [myöskään] häivyttää eriarvoisuutta ja väkivaltaa.” (s. 42) Englund ei kuitenkaan tarkemmin erittele, mihin hän viittaa kirjoittaessaan ”yleistysten hallitsemasta historiankirjoituksesta.” Omaan tekstiään Englund ei suoraan asemoi historiankirjoitukseksi, vaan kirjoittaa passiivissa

historiankirjoituksen harjoittamisesta ja yksilöiden tarinoiniin keskittyvästä historiankirjoituksesta, mutta lukijan lienee tarkoitus tulkita teos historiankirjoitukseksi. Keskeisenä tarkastelun apuvälineenä teoksessa käytetään rodullistamisen käsitettä, jonka avulla Englund pyrkii taklaamaan ilmeisen yleisen olettamuksen suomalaisten tottumattomuudesta Afrikkaan ja vierauden kokemuksista afrikkalaisia kohtaan, mikä hänen mukaansa etäännyttää Afrikkaa suomalaisista ja ohjaa luonnollistamaan ajatuksen ihmisten epäluuloisuudesta muukalaisia kohtaan. Yli sadan vuoden takaisin henkilöhistorioihin paneutumalla Englund pyrkiikin osoittamaan, ”kuinka afrikkalaisten ja suomalaisten erottaminen toisistaan on ollut työn takana, eikä mikään luonnonlaki.” (s. 22–23) *Kongosta Sortavalaan* sitoo historian tarkastelun tähän päivään paitsi viittaamalla lopuksi kabolttiteollisuuden myös pohjustamalla tarkastelua historioitsija Teemu Keskisarjan ja Maustetytöt-yhtyeen n-sanan käytöllä ja niihin liittyneillä kohuilla sekä nyky-Suomessa usein esiintyvillä väitteillä Suomen lähes täydellisestä ulkopuolisuudesta kolonialismin maailmassa (mahdollista uhrin asemaa lukuun ottamatta).

Molemmat teoksen päähenkilöt ovat viime vuosina olleet esillä sekä historiankirjoituksessa että mediassa. Rosa Clay on lisäksi inspiroinut monia taideteoksia, joista esimerkkinä voi mainita Vappu Kannaksen romaanin *Rosa Clay* (2020). Akseli Leppästä, Kongon Akselista, on tehty dokumenttielokuva (2009). Englund mainitsee Jouko Aaltosen ja Seppo Sivosen dokumenttielokuvan ja ”perusteellisen tietokirjan” Kongon Akselista (s. 12) sekä Rosa Clayhin/Lembergiin keskittyvien kirjoitusten kirjon, mutta ei perustele ratkaisuaan kirjoittaa teos näistä kahdesta jo paljon tutkitusta henkilöstä muuten kuin toteamalla, että tuomalla yhteen nämä kaksi – kolonialistiseen toimintaan tempautuneen valkoisen suomalaismiehen ja kolonialismiin liittyvästä rodullistamisesta kärsineen Suomeen muuttaneen tummaihoisen afrikkalaisnaisen – on mahdollista tuottaa uutta tietoa maailmasta, ”jossa ihonväri määrittäi ihmisarvoa ja vaikeutti kohtaamista ihmistä ihmisenä.” (s. 13) Johdanto-osan jälkeen teos jakautuu kahteen pääluukuun, joista ensimmäinen luotaa Rosa Clayn/Lembergin elämää ja toinen Akseli Leppäsen varhaisimpia Kongon vuosia 1913–1920. Näiden keskeinen näkökulma on kolonialismin ”mielipuolisuus” ja tuhovoima yksilöiden – niin mustien, ruskeiden kuin valkoistenkin – elämässä. Teoksen lopussa on vielä yhteen vetävä loppupohdinta.

Lounais-Afrikasta Suomeen – Rosa Clayn suomalaistuminen ja rodullistaminen

Rosa Clayta koskeva osa teoksesta on nimetty otsikolla ”Tyttö joka ei halunnut olla ruskea” ja Clayn käsittely keskittyykin hänen elämänsä tarkasteluun tästä näkökulmasta. Tämä tulkinta Claysta perustuu lehtijuttuun, jossa Clayn nuorena tavannut Helmi Heikinheimo muistelee tytön ujoitelleen tummaa, kiharaa tukkaansa lapsena, sekä Rosa Lembergin lapsilta peräisin oleviin tietoihin, joiden mukaan Lemberg ei puhunut lapsilleen afrikkalaisuudesta ja viittasi egyptiläiseen alkuperään tummuuttaan selittäessään. Englund mainitsee myös Lembergin peruukin käytön aikuisena. Arvo Lindewallin Rosaa käsittelevän *Rosalia*-elämäkerran (1942) sepitteet aatelisesta britti-isästä Charles Graysta, joka toimi Kap-kolonian varakuvernöörinä, sekä arabialais-damaralaisesta, teoksessa nimettömäksi jäävästä äidistä Englund tulkitsee kiinnostavasti Rosan omiksi pyrkimyksiksi kirjoittaa itselleen arvostettava

tausta kolonialistisen maailmanjärjestyksen hallitsemassa ympäristössä. Aiempi tutkimus Rosa Claysta on jättänyt pitkälti auki, mikä Clayn vanhempia koskevien tietojen alkuperä on, olivatko ne amerikkalaisen sosialistin Lindewallin, vaiko Rosan omaa keksintöä. Jo Eva Erickson, jonka kirjoittama lyhyt Clayn/Lembergin elämäkerta, *The Rosa Lemberg Story*, ilmestyi vuonna 1993, oli todistanut *Rosalian* kertomuksen Clayn isästä keksityksi, kun taas Clayn äidin etninen alkuperä on alkanut selvitä vasta viime vuosina ja hänen nimensä ehkä jää pysyvästi arvoitukseksi. Keskeisen löydön asiassa tekivät namibialaiset tutkijat Werner Hillebrecht ja Ellen Namhila, jotka vuonna 2019 kertoivat tutkineensa Omarurun kasterekisteriä, jossa Rosan isäksi oli merkitty Charles John Clay.

Englund perustaa kertomuksensa arkisto- ja sanomalehtilähteisiin, joita hyödyntäen hän on kirjoittanut sujuvan ja mukaansatempaavan tarinan Rosa Clayn/Lembergin elämästä ja identiteetinmuodostuksesta rodullistavassa ympäristössä. Onkin suuri vahinko, että Englund ei käytä ollenkaan lähdeviitteitä eikä läheskään aina tekstissä ilmaise, mistä hänen käyttämänsä tiedot ovat peräisin. Tämä vähentää suuresti teoksen painoarvoa historiantutkimuksena, vaikka tekstin lopusta löytyykin lähdeluettelo. Englund käyttää lähteinään monia kirjoja ja lehtiartikkeleita, jotka ovat jääneet vähälle huomiolle aina viime vuosiin asti, jolloin Rosa Clayn elämän tutkimus on nytkähtänyt eteenpäin muun muassa Simo Heinisen tutkimusten (2024, 2025) myötä. Oma, juuri *Immigrants & Minorities* -lehdessä julkaistuksi hyväksytty tutkimukseni aiheesta on myös perustunut osin samoihin aineistoihin. Ehkä populaarista ja esseistisestä muodostaan johtuen Englund tulkitsee aineistoja vahvemmin ja vapaammin kuin esimerkiksi Heininen. Esimerkiksi Rosa Clayn isän kohdalla Englund esittää amerikkalaisen kauppiaan Gerald McKiernanin mainitsevan teoksessaan Rosa Clayn isän ja tämän olleen osallisena väkivaltaiseen kostoretkeen valkoisten kauppiaiden ja metsästäjien hakiessa hyvitystä amerikkalaisen nuoren miehen kuolemasta. McKiernanin mainitsema mies oli kuitenkin nimeltään William Clay ja vaikka Englund osoittaa tietävänsä, että samalla alueella vaikutti kaksi Clay-nimistä miestä 1870-luvulla, hän tulkitsee William Clayn Rosan isäksi, ehkä koska Hillebrecht ja Namhila eivät mainitse kahta Clayta koskevan tietonsa lähdeksi. Omarurun kasterekisterin laajempi tutkiminen ja muut aikalaislähteet kuitenkin osoittavat, että William Clay ja Charles John Clay olivat kaksi erillistä henkilöä ja että Rosa Clayn isä oli näistä jälkimmäinen. Kyseinen esimerkki kuvaa Englundin paikoin vahvoja johtopäätöksiä ja tulkintoja epävarmasta ja niukasta aineistosta.

Toisaalta tällaisten tulkintojen ja erilaisten selitysten ja syy-seuraussuhteiden rakentaminen tekee teoksesta hyvin luettavan ja mukaansa imaisevan ja saa lukijan pohtimaan esitettyjen selitysten paikkansapitävyyttä. Ne myös tuovat tutkimuksen kohteen lähelle ja rakentavat uutta näkemystä esseiden toisesta päähenkilöstä. Rosa Clayn/Lembergin elämästä kertovien lähteiden niukkuutta paikkaa aikakauden oloja kuvaava tutkimus- ja aikalaiskirjallisuus, ja teos maalaakin elävän kuvan niin päähenkilöstä kuin hänen muuttuvista elämäntilanteistaan ja identiteetin rakentamisestaan. Lopputulos on siis vahvasti tulkittu ja rodullistamisen seurauksia vivahteikkaasti kuvaava kertomus työstä, joka ei halunnut olla ruskea.

Suomesta Kongoon – Akseli Leppäsen muotoutuminen kolonialistiksi

Rosa Clayn/Lembergin elämäntarinan vastapainona *Kongosta Sortavalaan* keskittyy teoksen jälkipuoliskolla kirjan nimen mukaisesti Kongoon. Osio ”Valkoisuuden vangit” kuvaa ennen kaikkea konemestari Akseli Leppäsen muuttuvia ajatuksia afrikkalaisista ja afrikkalaisten ja eurooppalaisten suhteista vuosien 1913–1920 kuluessa Leppäsen itse kirjoittamien aineistojen pohjalta. Toisena keskeisenä henkilönä tarkastellaan Kongossa myös työskennellyttä Leppäsen toveria Oskar Järvistä, jonka Ambulant-nimimerkillä kirjoitettuja ajatuksia julkaistiin *Helsingin Sanomissa*. Tämäkin osio on rakennettu arkistolähteiden pohjalle mutta ilman lähdemerkintöjä. Toisin kuin Aaltosen ja Sivosen *Kongon Akseli* Englundin esseet keskittyvät lähinnä Leppäsen ja Järvisen pohdintoihin ja kokemuksiin ilman laajempaa taustoitusta. Englund itse toteaaakin, että miesten henkilöhistoriaa ei tarvitse kerrata, koska Leppäsen elämäntarina on selvitetty jo yllämainitussa teoksessa ja Leppäsen päiväkirjat ja muut tekstit paljastavat miehen mietteet ja niissä tapahtuneet muutokset siirtomaakehyksessä. Myös Kongon siirtomaahistorian kuvaaminen jää vähäiseksi, ratkaisu, jota voi pitää perusteltuna *Kongon Akselin* laajuuden valossa.

Vuodesta 1913 alkavat päiväkirjamerkinnot kertovat Leppäsen pohtineen siirtomaaeloa ja eurooppalaisten toimia Kongossa, samoin kuin kongolaisten kulttuurien arvoa. Leppänen ja Järvinen esittivät molemmat myös kritiikkiä eurooppalaisten toimia ja kristinuskon kielteisiä seurauksia kohtaan. Hän esimerkiksi kirjoitti kuinka ”[t]untuu kuin kaikkien [eurooppalaisten] sivistystaso laskisi täällä tai on ne kaikki sitte niin pikkusieluisia ihmisiä kun ei osata muuta puhua kuin n****rien piiskaamisesta ja muuta kaikkea törkyä.” (s. 138, n-sanan editointi Englundin alkuperäiseen tekemä). Myös eurooppalaisten afrikkalaisia kohtaan käyttämä väkivalta hirvitti Leppästä aluksi, mutta Englund kuvaa valittujen päiväkirjakatkelmien kautta, kuinka Leppänen vähitellen turtui ja liukui itsekin sen käyttämiseen kolonialismin mielettömässä kontekstissa. Hän kirjoitti päiväkirjaansa alkuvuonna 1915: ”Kuvaava sanantapa täällä onkin, että jos n****ri tänään saa syyttä selkäänsä niin kyllä se huomenna tekee jonkun syyn.” (s. 159, n-sanan editointi Englundin alkuperäiseen tekemä). Pikkuhiljaa Leppänen siirtyi kohti valkoisten eurooppalaisten toisiltaan odottamaa ylemmydentuntoisen kolonialistin roolia.

Englund keskittyy kuvaamaan kolonialistisessa elinpiirissä rakentuvaa ja rakennettua eroa mustien ja valkoisten välillä Leppäsen asenteiden muutoksen tekijöinä. Hän osoittaa, kuinka kolonialistinen maailmanjärjestys teki pohtivasti ja aluksi melko avoimesti afrikkalaisiin suhtautuneesta Leppäsestä jyrkemman eron tekijän. Tässä onkin Kongoon sijoittuvan osion anti lukijalle. Teos tarjoaa näkökulman, joka painottaa kolonialismin vaikutuksia valkoisiin ja kolonisoijiin. Englundin esseissä suomalaisen, Afrikkaan lähteneen Leppäsen tarina tarjoaa vastakkaisen kertomuksen afrikkalaisen, Suomeen muuttaneen Clayn tarinalle. Yhdessä elämäntarinat kertovat rodullistamisen syvästi vahingollisista vaikutuksista niin yksilön kuin yhteisön tasolla. Leppäsen kohdalla rodullistaminen johti syvään yksinäisyyteen, koska hän ei kokenut voivansa seurustella kongolaisten kanssa yhdenvertaisesti, sekä väkivallan käyttöön. Clayn kohdalla rodullistaminen aiheutti eriarvoistavaa kohtelua sekä hänen oman pyrkimyksensä peitellä afrikkalaisuuttaan.

Sujuvasti kolonialismin vaikutuksista

Kongosta Sortavalaan onnistuu tuomaan päähenkilöidensä elämäntarinat ja kokemukset kolonialismin muovaamasta maailmasta lähelle lukijaa. Vastakkaisiin suuntiin suuntautuneet muuttoliikkeet tavallaan täydentävät toisiaan, vaikka esimerkiksi alue, jolta Clay lähti Suomeen 1888, oli tuolloin vain löyhästi siirtomaavallan alainen toisin kuin Kongo, jonne Leppänen suuntasi. Kolonialismiin liittyvästä rodullistavasta ajattelusta Clay kuitenkin joutui vastaanottamaan osansa, kuten hän oletettavasti itse on *Rosaliassa* kertonut. Englundin esseet on kirjoitettu helppolukuisesti ja sujuvasti, joskin tiheä Leppäsen ja Järvisen tekstien lainaus teoksen toisessa osassa hieman rikkoo sujuvuutta. Tämä on kuitenkin hyväksyttävä valinta, koska suorat lainaukset Leppäsen päiväkirjasta avaavat hyvin valkoisen miehen mielen kolonisoitumista siirtomaaympäristössä. Teos tarjoaa uusia tulkintoja Clayn elämän käännteistä, joista ei ole paljon dokumentaarista materiaalia jäljellä, vaikka jotkut tulkinnat ovat melko vapaasti tehtyjä. Esseekirjoittamiseen tämä sopii, mutta historiankirjoituksena teos on populaarimmasta päästä. Tähän viittaa myös päätös olla käyttämättä lähdeviitteitä. Toisaalta tehty lähde työ on monipuolista ja huolellista, esseiden kuljetus ja tulkinnat hyvällä tavalla yllättäviäkin ja teksti vetävästi kirjoitettua, joten lukija voi nauttia teoksesta historiankirjoituksenakin. *Kongosta Sortavalaan* kutsuu pohtimaan suomalaisten suhdetta Afrikkaan ja afrikkalaisiin sekä kolonialismin ja rodullistamisen seurauksia ja vaikutuksia Suomessa ja suomalaisiin. Teos myös avaa onnistuneesti Suomen ja Afrikan, suomalaisten ja afrikkalaisten, välille luotua etäisyyttä nimenomaan luotuna, ei luonnollisena, rakenteena ja ohjaa kyseenalaistamaan tämän mielekkyyttä. Varsinkin aihepiiriä aiemmin tuntemattomalle lukijalle se tarjoaa paljon pureksittavaa, mutta teos sisältää myös kiinnostavia tulkintoja aihetta tuntevalle.

Raita Merivirta, dosentti, Euroopan ja maailman historia, Turun yliopisto.

Kirjallisuus

Aaltonen, Jouko & Sivonen, Seppo. 2022. *Kongon Akseli: Suomalaiset ja skandinaavit kolonialismin rakentajina*. Helsinki: Into.

Erickson, Eva. 1993. *The Rosa Lemberg Story*. Superior, Wisconsin: The Työmies Society.

Heininen, Simo. 2025. *Naisen paikka: Suomalaiset Ambomaalla 1870–1900*. Väyläkirjat.

Heininen, Simo. 2024. *Afrikan kutsu: Ensimmäiset suomalaiset lähetyssaarnaajat*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Lindewall, Arvo. 1942. *Rosalia*. Yonkers, New York: Kansallinen kustannuskomitea.

Merivirta, Raita. Tulossa. The Multi-Ethnic Family Connections of Rosa Clay, the First Finn of African Descent, in Late Nineteenth-Century South West Africa. *Immigrants & Minorities*. DOI: 10.1080/02619288.2025.2596163

Namhila, Ellen Ndeshi & Werner Hillebrecht. 2019. “Rosa Emilia Clay: From Omaruru via Sortavala to Chicago.” In *Intertwined Histories: 150 Years of Finnish-Namibian Relations*, ed. by Marjo Kaartinen, Leila Koivunen & Napandulwe Shiweda. Turku: University of Turku.

Serton, P. ed.. 1954. *The Narrative and Journal of Gerald McKiernan in South West Africa, 1874-1879*. Cape Town: The Van Riebeck Society.